

Kondratiuk G.N. The national relations in the Left-Bank Ukraine and the Crimea in a context of policy of a korenisation (20 – early 30-ies of the 20 century)

The comparative analysis of national policy in USSR and the Crimean ASSR was carried out in this article. Positive and negative aspects of ethnopolitics of the intermilitary period were characterized. Agrarian transformations, the program of resettlement of Jews, creations of national areas were studied.

Key words: ethnopolitics, korenisation, national relations.

[надійшло до редакції: 27.11.2012 р.]

УДК 39:001.891:262.1(477.51)(051)“1912/1917”

Катерина ЛИТВИН
(Київ)

Етнографічні студії представників духовенства Чернігівської єпархії за матеріалами журналу “Вера и Жизнь” (1912–1917)

Нині потреба переосмислення творчого доробку попередників у царині етнографії є цілком очевидною. До них слід віднести як добре відомих, так і невідомих широкому загалові постатей. Серед них ми звертаємося до представників чернігівського єпархіального духовенства як основних дописувачів журналу “Вера и Жизнь”. Систематизація накопичених церковними діячами даних з вивчення традиційної культури краю та його церковного життя допоможуть відтворити цілісну картину розвитку українського народознавства в окремому регіоні на межі XIX–XX ст.

Одна з перших простежила розвиток церковно-історичного краєзнавства на території Чернігівської єпархії історик О.С. Гейда [1]. Вона вказала, що провідні дослідження в цій галузі знань протягом другої половини XVII – на початку XX ст. належали саме єпархіальному духовництву, викладачам і службовцям духовних навчальних закладів. Окрім того, дослідниця охарактеризувала діяльність чернігівського православного братства св. Михайла, князя чернігівського та детально описала їх благодійну роботу [2]. Згодом у історичній праці Т.В. Ковальчук, присвяченій громадській діяльності церковних братств упродовж 1905–1917 років, було показано, що провідним завданням братчиків було вивчення народної побутової культури [3].

У 2003 р. вийшов друком упорядкований істориком О.Ф. Тарасенко бібліографічний покажчик періодичних видань Чернігівської єпархії “Прибавления к Черниговским епархиальным известиям” та “Вера и Жизнь” [4]. Усі публікації згруповані в ньому в 5 розділах, що відображали накреслену тогочасною редакційною колегією програму видань. Зауважимо, що до покажчика автор не вніс матеріали з “церковно-общественного отдела” та “хронику местной и общественной жизни, библиографию, смесь”, які були ваговою складовою даних видань.

Як бачимо, в центрі уваги дослідників перебувають проблеми історії заснування братства св. Михайла, князя чернігівського, вивчення його діяльності переважно в контексті громадського життя та загальної церковної історії. Метою даного дослі-

дження є спеціальний аналіз участі церковних діячів у розгортанні народознавчих студій за сприяння представників Чернігівської єпархії наприкінці XIX – на початку XX ст. та висвітлення їх наукового доробку, зокрема на сторінках журналу “Вера и Жизнь” (1912 – 1917).

Починаючи з другої половини XIX ст., провідними виданнями, які вміщували на своїх сторінках етнографічні розвідки священників були: місцева урядова газета “Чернігівські губернські відомості” (1838–1918) та єпархіальний часопис “Чернігівські єпархіальні відомості”. Останній був заснований у 1861 р. за ініціативи чернігівського архієпископа Філарета (Гумілевського) й складався з двох частин: окрім щотижневої офіційної частини, що два тижні під назвою “Прибавление к Черниговским епархиальным известиям” виходила їх неофіційна частина. На сторінках останньої містилися, зокрема, публікації про церковні старожитності краю, описи стародавніх ікон, культових речей, а також побуту та звичаїв місцевого люду, підготовлені священниками єпархії.

У період управління Чернігівською єпархією єпископом Новгород-Сіверським Василієм (Богоявленським) (1911–1917) єпархіальне видання “Чернігівських єпархіальних відомостей” було перейменовано. Так, згідно з рішенням правлячого архієрея, наприкінці останнього числа за 1911 р. повідомлялося, що “редакция “Черниговских епархиальных известий” считает своим долгом довести до сведения духовенства Черниговской епархии, что “Черниговские епархиальные известия” прекращают свое самостоятельное существование. Вместо них будет издаваться новый журнал “Вера и Жизнь” при новом составе редколлегии” [5]. Відповідальним за видавництво журналу стало братство св. Михайла, князя Чернігівського (ліквідоване в 1917 р.), яке розпочало свою роботу в 1888 р. на основі “Головних правил для заснування православних церковних братств”, затверджених Священним Синодом 7 вересня 1864 р.

Редакція новоутвореного єпархіального часопису не поквапилася з отриманням “ліцензії” на видання і була змушена в третьому номері (1912 р.) на окремому аркуші-вкладиші повідомити читачів: “ввиду того, что разрешение Св. Синода на издание журнала “Вера и Жизнь” последовало только 14 сего февраля, редакция выпускает за январь и февраль месяцы по одному номеру вместо двух. С марта месяца журнал будет выходить по два номера ежемесячно” [6]. Принагідно зазначимо, що й у наступні роки журнал виходив нерегулярно.

У різний час почесними членами братства св. Михайла були: високопреосвященні Антоній (Соколов), Флавіан, митрополит Київський; Афанасій, архієпископ Донський; Антоній, архієпископ Волинський та Житомирський. Окрім того, до числа почесних братчиків були зараховані благочинний Новозибківського повіту протоієрей І. Сергєєв, ієрей М. Діюмидов, Е.К. Андрієвський, А.А. Хвостов, професор Казанської духовної академії М.І. Івановський. Активними учасниками церковно-краснознавчого руху були ректори Чернігівської духовної семінарії М. Марков, І. Галахов та В. Сокольський, викладачі І. Лебедев, А. Шестериков, Н. Славін, Л. Покровський, В. Острог орський; а також священники О. Єфимов, А. Тупатилов, В. Рклицький, І. Кибальчич, Т. Стефановський, С. Шугаєвський, Ф. Васютинський, І. Платонов й інші.

За задумом редакторів “Веры и Жизни” видання мало виконувати завдання культурної просвіти мешканців губернії, зокрема шляхом залучення останніх до активнішого вивчення краю. Крім того, на думку редакторів, “успех журнала зависел главным

образом от сочувствия к нему самого духовенства епархии, поэтому редакция обращается с горячим призывом к духовенству епархии – оказати епархиальному органу моральную поддержку своим ближайшим сотрудничеством в нем” [7]. Священникам пропонувалося подавати до редакції свої наукові праці, релігійні “переживання”, повчальні повісті, розповіді, які б ґрунтувалися на християнських заповідях. Не оминули увагою редактори й “живых духом мирян, дабы они могли подавать на страницах свой голос по различным вопросам” [8].

Отже, програма видозміненого часопису передбачала – крім богословсько-філософського тематичного розділу, де розміщувалися науково-популярні статті з різних питань православного богослов'я та філософії – також історичний розділ, який репрезентував доробок дослідників із загальної та церковної історії, археології, етнографії. Одними з перших у цьому відділі було опубліковане дослідження Л. Львова “Взаимоотношения археологи и археографии как вспомогательных наук для истории русской церкви” [9], дослідження священника М. Могилевського щодо встановлення дати святкування хрещення Русі та нарис за авторським підписом “Л.” щодо матеріального забезпечення духовенства [10].

У 1913 р. на сторінках журналу “Вера и Жизнь” були опубліковані правила святкування Неділі ваї у давнину, підписані криптонімом “К.” [11] Відомо, що свято входу Господнього до Єрусалиму в народі подекуди називали Неділею ваї, згадуючи про зустріч віруючих Ісуса пальмовими гілками (ваїями). В Україні замість ваї застосовували гілочки верби, звідси ще одна назва цього свята –Вербна неділя.

Зазначимо, що дослідник, окрім опису етнографічних особливостей святкування Вербної неділі, подав також детальний опис святкової верби, яку переносили під час хресного ходу з Успенського собору до Красної площі в Москві. За словами автора, дерево становили на санях або на возі, прикрашали паперовими квітами, солодошами, а також яблуками, грушами, фініками. Обов'язковим біля верби мав бути віслюк, якого тримав патріарший боярин і 5 дияконів. Згадує автор, що на Русі віслюка замінював кінь, замаскований під віслюка за допомогою наклеєних довгих вух. Місце, де знаходилися віслюк і верба прикрашали шовком, оксамитом. Після закінчення хресного ходу та молебну патріарх дарував царю ваю (пальмову гілку) та вербу з “черенком в бархоте” [12], й тільки потім священники роздавали вербу боярам і присутнім на урочистому молебні.

Указав автор й на звичаї, які вийшли з церковно-обрядової практики старої Русі, а саме: “летопрвождение” (святкували 1 вересня), звичай “нешного действия” (перед святом Різдва Христового), “умовение ног” (в четвер перед Великоднем).

Вивченням церковних традицій та етнографічних особливостей проведення різдвяних святок зацікавився дослідник, який підписався криптонімом “К.М.” Він подав історію походження терміну “святки” й опис обрядів, пов'язаних із їх святкуванням. Дослідник вказав, що на Русі “святки” (або “святыя дни”) припадали на кінець грудня, тривали до свята Хрещення Господнього, й проходили в “разных увеселеных: колядках, щедровках, переряживании и гаданиях” [13].

Згідно повір'я, записаного автором, у період “святки”, особливо у Василів вечір, на землю “являлась масса вредных карликов, которые проказничали, причиняли различные беды” [14]. В деяких “глухих местах их называли карачуны” [15]. Вірили, що позбавитися їх можна було за допомогою хрещенської води, набраної в ополонці на сві-

танку. Інколи в цю воду кидали гаряче вугілля, “и всприскивая больного, приговаривали: с гуся вода – с тебя худоба” [16].

Описуючи церковні сюжети, автори неминуче занурювалися в етнографічні теми, адже церковне життя було тісно пов’язано з традиційною культурою. Свідченням цього були й записані автором традиційні для “святків” звичаї “вертепа” та “звездодождения” [17]. За його словами, вертеп або зірка, з якими “ходили славить Христа” домітками, являла собою обклеєну кольоровим папером скриньку, в середині якої були розміщені малюнки сцен із життя Ісуса Христа. Дослідник представив перелік вертепів “различного устройсва”: однарусні, двоярусні, дерев’яні, картонні, “вертящиеся и неподвижные” [18]. Він також подав записані ним тексти різдвяних пісень.

Ой у Русалими, у Вифлеєми
Грай, море, грай!
Радуйся земля
Сын Божий народився,
Радуйся земля
Пресвята Дива там Христа мала,
В ризи Його вповивала [19].

Окремий інтерес становить етнографічний нарис під назвою “Червоне яйце” (1914 р.), підписаний криптонімом “Л.І.” [20]. У ньому висвітлювалася історія започаткування традиції обмінюватися червоними яйцями на Великодень, на підтвердження якої автор навів 3 “легенди”. Першу з них було записано від російських поселенців. У ній оповідалося, що вперше червоні яйця побачив бідняк, який ніс курячі яйця продавати на базар, і дорогою побачив Ісуса Христа, який ніс Хрест на гору для розп’яття. Бідняк залишив свій кошик і став допомагати Ісусу, а повернувшись до кошика побачив, що яйця стали червоного кольору. Друга легенда, за твердженням автора, була за походженням грецькою й пов’язувала традицію фарбування яєць з іменем римського імператора Олександра Севера (222–235 роки н.е.), “в день рождения которого курица снесла красное яйцо. Когда А. Север вступил на престол, то христиане стали дарить друг другу красные яйца в знак добрых пожеланий” [21]. Наступна “легенда” була записана грецьким автором Никифором Калістом і, на думку автора нарису, була найбільш правдивою. Згідно з нею, мироносиця Марія Магдалина піднесла червоне яйце римському імператору Тиверію зі словами: “Христос Воскрес!”. Після цього серед християн виникла традиція обмінюватися пасхальною радістю, символом якої стали червоні яйця. Автор нарису зазначив, що за 2–3 тижні до свята Великодня фарбували яйця переважно заміжні жінки та інколи дівчата.

Висвітлювали тему церковної культури на сторінках єпархіального часопису питання також священники М. Курганський [22] та К. Карпинський [23]. Крім того, була опублікована серія статей “Религиозно-нравственный быт древней Руси” В. Дмитрієвського [24], публікації священника Л. Глаголева, присвячені з’ясуванню походження чернецтва [25] й історико-канонічний нарис дослідника Б. Ярушевича щодо з’ясування ролі мирян в управлінні церковним майном [26] й інші.

Заслуговує на увагу також стаття священника В. Краснопольського, який представив опис чудотворного образу свт. Миколая з с. Топчевська Козелецького повіту [27].

На початку свого дослідження священник зазначив, що ця ікона довгий час була забута. За словами В. Краснопольського, вона зберігалася на північній стороні в місцевій Преподобно-Семеонівській церкві. Її кіот був прикрашений різьбленими визолоченими колонами з такими ж пілястрами. Ікона розмірами “11½ вершков в высоту и 8 вершков в ширину” була написана на полотні, натягнутому на дерев’яну дошку [28]. За словами автора опису, починаючи з другої половини XVIII ст. в місцеву церкву почали приїжджати богомольці з різних міст. Вони, крім церкви, обов’язково відвідували сільську “благочестивую старуху М.Г. Шрамченко, которая занималась лечебным исцелением даже трудноизлечимых болезней” [29]. Серед зцілених були: малолітній сліпий хлопчик, дружина священника із с. Сломинки, яка протягом останніх п’яти років нічого не чула, а під час її відвідин доньки, яка в свою чергу була дружиною священника з с. Топчевська, глуха жінка сильно закричала. На запитання про причину крику нічого не відповідала, а на ранок попрохала зятя написати записку “о здравии”, з якою пішла до церкви. Під час літургії вона стояла перед вітварем, щоб священник прочитав Євангеліє над її головою. Як тільки лунали перші слова Євангеліє “во время оно”, вона почала тіпатися, після цього зцілилася [30]. Таким чином, опубліковані матеріали дають можливість скласти уявлення про побутуючі практики народного лікування, зокрема звернення до місцевих цілителів, а також використання у їхній практиці церковних атрибутів, зокрема чудотворних ікон.

Пастирсько-місіонерський відділ включав у себе матеріали з пасторського життя та практики, проповіді та бесіди. Матеріали цього відділу містять свідчення, які проливають світло на повсякденне життя селян з усіма його проблемами, і найпершою з них, судячи з публікацій, була проблема пияцтва. Свідченням цього стала опублікована в 1912 р. стаття священника В. Попова “Брачный пир у трезвенника” [31], в якій автор описав перше враження про свій притч. Так, за словами священника “село (автор навмисно не вказав назву населеного пункту) славилось самым пьяным в окрестности”, його мешканці пропивали майно в місцевих “Римах”, “Парижах”, “Монопольнях” [32]. Згадав В. Попов, що коли вперше заговорив про проблему пияцтва в селі, то над ним сміялися навіть діти. Але через 3 роки він обзавівся одним думцями. Результатом його діяльності стало створення гуртка тверезників. Згодом один із його учасників вирішив одружитися. Коли під час сватання, за традицією, згоду батьків на шлюб необхідно було закріпити розпиттям горілки, молодий сказав батькам дівчини, що пити не буде і вина не поставить. Священник записав, що почувши ці слова, батьки дівчини замислилися, чи “отдавать ли дочь в дом таких странных людей” [33].

Свідченням наполегливості духовенства у боротьбі з пияцтвом стали опубліковані протягом 1912 р. статті “Алкоголизм и народное здоров’я (до антиалкогольного з’їзду в Москві)” за підписом “В.Д.”, стаття В. Чернявського “Всероссийский съезд практических деятелей по борьбе с алкоголизмом в Москве” [34].

Ще однією з нагальних проблем стало питання самогубств серед молоді віком від 16 до 20 років. Священники шукали пояснення ситуації, що складалася, на сторінках пастирсько-місіонерського відділу. Автор першої публікації – священник А. Гусаковський – причину такої поведінки молоді вбачав у “бездуховной культурной бедности” [35]. Як наслідок, за словами автора, “молодые люди стали смотреть на жизнь как на пустую и глупую шутку, в которой нет ни ценности, ни смысла” [36].

Четвертий відділ – літературний. Він, за задумом редакторів видання, мав виконувати роль просвітництва серед мирян Чернігівської єпархії. В його основу лягли художні твори і статті з літературознавства. Так, протягом 1912 р. на сторінках цього розділу були опубліковані вірші М. Раєвського, П. Мироносицького, А. Шестерикова, оповідання В. Успенського, М. Лубенцова, М. Сосновцева, Н. Липського й інших.

Отже, важливе значення для розгортання народознавчих студій на Чернігівщині мала ініціатива церковної влади, особиста зацікавленість впливових архієреїв, які знаходили шляхи співпраці з місцевою періодичною пресою та засновували власні єпархіальні видання, які навіть при зміні назви та редколегії залишили вже традиційне для населення тематичне наповнення журналу й основних дописувачів. Свідченням цього стала діяльність представників православного братства св. Михайла, князя чернігівського, яким було доручено видавництво єпархіального журналу “Вера и Жизнь”, а оприлюднені на сторінках цього видання етнографічні матеріали стали показником зацікавленості духовенства у вивченні традиційної народної культури, проявом їхнього інтересу до дослідження церковних традицій і обрядовості.

Джерела та література

1. *Гейда О.С.* Розвиток церковно-історичного краєзнавства на Чернігівщині у другій половині XVII – на початку XX ст. – Режим доступу: http://librar.org.ua/sections_load.php?s=history&id=1564&start=4. – Заголовок з екрану.
2. *Гейда О.С.* Благодійна діяльність Братства святого Михайла, князя Чернігівського у сфері церковно-краєзнавчих досліджень. – Режим доступу: <http://tour-cn.com.ua/publ/50-1-0-441>. – Заголовок з екрану.
3. *Ковальчук Т.В.* Діяльність православних церковних братств в українських єпархіях Російської православної церкви (1905 – 1917 рр.). – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2009_25/Gileya25/15_doc.pdf. – Заголовок з екрану.
4. Періодичні видання Чернігівської єпархії: “Прибавление к Черниговским епархиальным известиям” (1906–1911), “Вера и Жизнь” (1912–1917) : Бібліогр. покажч. / Упор. О.Ф. Тарасенко. – Чернігів, 2003. – 153 с.
5. Там само. – С. 3.
6. Там само. – С. 4.
7. От редакции // Вера и Жизнь. – 1912. – № 1. – С. 2.
8. Там само. – С. 3.
9. *Львов Л.* Взаимоотношения археологи и археографы как вспомогательных наук для истории русской церкви // Вера и Жизнь. – 1912. – № 1. – С. 60 – 70.
10. *Л.* Вопрос о обеспечении духовенства казенным содержанием (исторический очерк вопроса) // Вера и Жизнь. – 1912. – № 1. – С. 40–44.
11. *К.* Обычай в неделю Вай в старину // Вера и Жизнь. – 1913. – № 7. – С. 45–48.
12. Там само. – С. 47.
13. *К.М.* Рождественские святки (истор. заметка) // Вера и Жизнь. – 1913. – № 14. – С. 30–37.
14. Там само. – С. 33.
15. Там само. – С. 34.
16. Там само. – С. 35.
17. Там само. – С. 36.
18. Там само. – С. 37.
19. Там само. – С. 37.
20. *Л.И.* Красное яичко : (Этнограф. заметка) // Вера и Жизнь. – 1914. – № 7. – С. 46–58.
21. Там само. – С. 47.
22. *Курганский М.* Об одеждах русскогдуховенства и церковном облачении // Вера и Жизнь. – 1913. – № 14 – 15. – С. 38–46.

23. *Карпинский К.* О крестовых полах в Малороссийских епархиях (материалы XVIII в.) // Вера и Жизнь. – 1913. – № 11. – С. 58–63; № 12. – С. 44–54.
24. *Дмитриевский В.* Религиозно-нравственный быт древней Руси // Вера и Жизнь. – 1913. – № 13. – С. 28–39; № 14–15. – С. 47–59; № 16. – С. 41–51; № 17. – С. 33–45.
25. *Глаголев Л.* Происхождение монашества // Вера и Жизнь. – 1914. – № 13. – С. 90–103; № 14–15. – С. 38–45; № 16. – С. 34–41; № 17–18. – С. 60–72; № 19. – С. 26–33.
26. *Ярушевич Б.* Роль мирян в управлении церковным имуществом (историко-канонический очерк) // Вера и Жизнь. – 1914. – № 14–15. – С. 46–60.
27. *Краснопольский В.* Чудотворный образ святителя Николая в с. Топчевска, Козелецкого уезда // Вера и Жизнь. – 1913. – № 6. – С. 54–60.
28. Там само. – С. 54.
29. Там само. – С. 56.
30. Там само. – С. 56.
31. *Попов В.* Брачный пир у трезвенника // Вера и Жизнь. – 1912. – № 3. – С. 82–88.
32. Там само. – С. 83.
33. Там само. – С. 85.
34. *Чернявский В.* Всероссийский съезд практических деятелей по борьбе с алкоголизмом в Москве // Вера и Жизнь. – 1912. – № 19. – С. 24–50; № 20. – С. 25–40; № 22. – С. 41–49; № 23. – С. 64–77.
35. *Гусаковский А.* Духа не угашайте // Вера и Жизнь. – 1912. – № 19. – С. 74–87.
36. Там само. – С. 86.

Литвин К.А. Етнографічні студії представників духовенства Чернігівської єпархії за матеріалами журналу “Вера и Жизнь” (1912–1917)

У статті розглядається участь церковних діячів у розгортанні етнографічних студій за сприяння представників Чернігівської єпархії наприкінці XIX – на початку XX ст. та висвітлюється їх науковий доробок, зокрема на сторінках журналу “Вера и Жизнь” (1912–1917).

Ключові слова: Чернігівська єпархія, духовенство, етнографічні дослідження, єпархіяльний часопис.

Литвин К.А. Этнографические исследования представителей духовенства Черниговской епархии за материалами журнала “Вера и Жизнь” (1912–1917)

В статье раскрыты условия участия церковных деятелей в организации этнографических исследований духовенством Черниговской епархии в конце XIX – начале XX вв., освещаются их научные наработки на страницах журнала “Вера и Жизнь” (1912–1917).

Ключевые слова: Черниговская епархия, духовенство, этнографические исследования, епархияльный журнал.

Lytvyn K.A. The ethnographic studios of the representatives of the Chernihiv pararchy clergymen by the magazine “Faith & Life” (1912–1917)

The article highlights the participation of clergymen in the deployment of ethnological studios with the assistance of representatives of the Chernihiv eparchy in late XIX – early XX century. It also runs about their scientific work in the magazine “Faith and Life” (1912–1917) in particular.

Key words: Chernihiv eparchy, clergymen, ethnological researches, eparchial magazine.

[надійшло до редакції: 24.09.2012 р.]